

ZNACZENIE NAUCZANIA O ŁADZIE PRZESTRZENNYM NA LEKCJACH GEOGRAFII

Krzysztof Kopeć¹, Alicja K. Zawadzka²

¹Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Gdański, geokk@univ.gda.pl

²Diogenes Studio, Gdańsk

WSTĘP

My, Polacy żyjemy w brzydkim otoczeniu. Dookoła nas panuje nieład urbanistyczny. Przestrzeń, w której funkcjonujemy, staje się często koszmarem. To odbija się na naszym samopoczuciu. Sprawia, że stajemy się smutni i apatyczni. Niekiedy jest przyczyną narastającej agresji. Ale wciąż nie dostrzegamy chyba tego problemu. Może go bagatelizujemy? Wciąż brakuje odpowiednich rozwiązań prawnych i determinacji by je egzekwować. Wciąż brakuje edukacji o ładzie przestrzennym. A przecież to tylko dzięki niej przyszłe pokolenia **będą mogły kształtować przestrzeń tak, aby służyła im jak najlepiej, aby była piękna.**

POJĘCIE ŁADU PRZESTRZENNEGO

Kluczowymi pojęciami bliskoznacznym dla ładu przestrzennego są przede wszystkim: ład, porządek, harmonia, estetyka, równowaga, przestrzeń. Istnieje jednak mnogość ich interpretacji wynikająca z tego, iż określają je autorzy o różnej osobowości i odmiennym spojrzeniu na sprawę.

Samo pojęcie „ład” określić możemy także jako „porządek”. Jego przeciwieństwem byłby w takiej sytuacji „nieład”, „beład”, „bałagan” lub „nieporządek”, albo też „brak ładu” lub „brak porządku” (por. B. Jałowicki 2003; S.M. Zawadzki 2001).

Zdaniem J.A. Włodarczyka (2000, s. 158-159) ład „jest stanem przez nas oczekiwanym, jest czymś jednoznacznym z porządkiem: w takim kontekście mówimy o czymś i ładnym, i uporządkowanym”.

Ład oznacza uporządkowanie określonych elementów w pewnej przestrzeni. A więc nie ich dowolne rozmieszczenie np. na konkretnej powierzchni, ale takie które odwzorowuje harmonię, strukturę, spójność, jedność, a często i hierarchię branych pod uwagę elementów. Ład to ponadto określone powiązanie elementów ze sobą, pozwalające widzieć go jako mniej lub bardziej wyraźnie określoną strukturę. Nie jest on właściwie kategorią statyczną, choć po-

strzegany jest w danym momencie. Ład ma charakter dynamiczny, może więc się zmieniać i zmienia się, zarówno w kierunku jego dopełnienia, poprawy czy przywracania, jak i w kierunku nieładu, bezładu czy nieporządku, które są jego przeciwieństwem (J.J. Parysek 2003).

Trudno o jedną definicję ładu przestrzennego. Jest on pojęciem względnym i subiektywnym. Odbierany jest często intuicyjnie, bez znajomości zasad jego kształtowania¹. (por. G. Gorzelak 2003; J.J. Parysek 2003). Stąd też wielu ludzi potrafi ocenić czy w danym miejscu ład panuje czy też nie – podobnie jak z określeniami ładne-brzydkie. To pierwsze jest zresztą znaczeniowo blisko z ładem spokrewnione (B. Jałowicki 2003).

Samo pojęcie ładu przestrzennego jest różnie rozumiane, co w dużej mierze zależy od skali zjawisk, do których się odnosi. Jest ono trudne do jednoznacznego zdefiniowania, ponieważ dotyczy zjawiska bardzo złożonego (T. Zipser 2001). Stąd też poniżej przedstawimy kilka jego ujęć.

Według J. Kołodziejskiego (1991, s. 88) ład przestrzenny jest „wyrazem harmonijności, uporządkowania, proporcjonalności i równowagi środowiska człowieka”. Wyraża on „zarówno wysokie walory estetyczne, funkcjonalność, logikę, czytelność i jasność struktur przestrzennych, jak i zharmonizowanie z przyrodą, wysoką użyteczność i efektywność we wszystkich skalach: od lokalnej do krajowej.”

Zdaniem S.M. Zawadzkiego (2001, s. 9-10) ład przestrzenny „znaczy usytuowanie przestrzenne (lokalizacja) ludzi i przedmiotów („obiektów”) w taki sposób, aby ich istnienie i funkcjonalność przebiegało zgodnie z ich naturą i funkcjami, jakie mają spełniać”.

Jak twierdzi F. Pankau (2001, s. 283) za ład przestrzenny można przyjąć „pożądany stan przestrzeni (elementów w niej występujących i relacji między nimi)”.

Zdaniem R. Broszkiewicza (2003, s. 72) pojęcie ład przestrzenny „kojarzy się najczęściej z określoną harmonią zlokalizowanych tam elementów struktur o zadanych im funkcjom użyteczności, które są wzajemnie powiązane”. Ponadto ład przestrzenny stanowi „wypadkową kształtowania się określonych proporcji zróżnicowanego tempa

¹ Istotne jest jednak, aby z poszanowaniem tych zasad był tworzony.

przekształceń w strukturach przestrzennych, tworząc określony wzorec struktur uporządkowanych według ukształtowanego modelu rozwoju harmonijnego”.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (DzU z 2003 r. nr 80, poz. 717) podaje, iż jako ład przestrzenny należy rozumieć „takie ukształtowanie przestrzeni, które tworzy harmonijną całość oraz uwzględnia w uporządkowanych relacjach wszelkie uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społecznie-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe oraz kompozycyjno-estetyczne”.

Część z definicji ładu przestrzennego ujmuje te zagadnienie bardzo szeroko – nie tylko jako ład jawny, będący tym co może zaobserwować człowiek za pomocą wzroku, ale też jako ład ukryty będący mechanizmami przyrodniczymi i społecznymi, których nie można zobaczyć² (por. Z. Chojnicki 1992). W takim zakresie pojęciowym ładu przestrzennego, zgodnym też z ujęciem J.J. Paryska (2003), można nie tylko badać jego wpływ np. na sytuację zdrowotną społeczeństwa, ale określić wręcz, że „jednym z naczelnych zadań ładu przestrzennego jest dążenie do zachowania ludzi, w jak najlepszej sytuacji zdrowotnej” (T. Michalski 2003, s. 257).

W niniejszym opracowaniu ład przestrzenny będzie traktowany jako porządek architektoniczno-urbanistyczny, w którym poszczególne obiekty stworzone przez człowieka w pewnej przestrzeni, zbiory obiektów, a także wzajemne rozmieszczenie tych obiektów, będą tworzyły harmonijną całość.

SPECYFIKA ŁADU PRZESTRZENNEGO

Jak wyżej wykazano znalezienie definicji ładu przestrzennego nie stanowi większego problemu. Znacznie trudniej jednak odnaleźć go w rzeczywistości. Można wręcz stwierdzić, że w Polsce ładu przestrzennego nie ma – w Polsce ład przestrzenny co najwyżej się zdarza. Jest tak pomimo tego, że każdemu urbanście, architektowi, geografowi, socjologowi, zagadnienie ładu przestrzennego jest znane. Co więcej, poświęca się wiele miejsca na analizę tego zagadnienia. Jednak rozdźwięk pomiędzy dużym naciskiem kładzionym na publikacje mu poświęcone, a faktycznym zainteresowaniem kształtem otaczającej nas rzeczywistości, który przekładałby się na jej stan, jest ogromny. Są miejsca, w których ład przestrzenny przybiera realne kształty, gdzie z opasłych tomów publikacji szerokiego grona osób różnych profesji, przenosi się w tkankę urbanistyczną. Ale są to jedynie fragmentaryczne przykłady – zbyt małe i zbyt rzadko występujące, by na ich podstawie wyrazić twierdzenie o istnieniu w Polsce ładu przestrzennego. Rzadko występuje on w skali miasta, częściej zaś w skali dzielnicy czy ulicy. Natomiast ład przestrzenny o zasięgu krajowym, wojewódzkim, powiatowym czy nawet gminnym pozostaje jedynie w sferze wyobrażeń i marzeń osób, którym kształt otaczającej przestrzeni nie jest obojętny.

Stan gospodarki przestrzennej kraju w powszechnej ocenie jest zły, a nawet katastrofalny. Poza niszczeniem

środowiska, kolosalnym marnotrawstwem zasobów przyrody oraz niedostatecznym rozwojem infrastruktury technicznej istotnym powodem takiej sytuacji jest zwiększający się bezład zagospodarowania przestrzennego kraju, regionów i miejscowości (Z. Chojnicki 1992).

Zdaniem S. Wyganowskiego „Polska przypomina nieświeży salceson przetykany rodzynkami. Tak architekci, urbanisci i konserwatorzy zabytków oceniają zmiany w krajobrazie naszych miast, z jakimi mamy do czynienia przez ostatnie dziesięć lat” (za: W. Czarnecki, 2002 s. 12).

Według K. Chwaliboga „przy odpowiedniej sile przeciżenia można wybudować wszystko i wszędzie. Trzeba uderzyć w dzwon alarmowy. Polacy żyją i pracują w przestrzeni, w której panuje chaos i anarchia. Nie ma koncepcji planistycznych państwa, regionów, gmin. W Polsce nikt nie zawiaduje spójną przestrzenią publiczną” (za: W. Czarnecki 2002, s. 12).

Według H. Skibniewskiej „wielu architektów uległo modzie i inwestorom, godząc się na tworzenie tzw. architektury punktowej. Często jest ona nazywana także „spadochronową”, gdyż uniwersalne obiekty stawiane są w przypadkowych miejscach. Tymczasem najważniejszym wyzwaniem dla architekta powinno być to, w jaki sposób wpisać budynek w kontekst już istniejących zabudowań” (za: W. Czarnecki 2002, s. 12).

Czynników, które powodują brak ładu przestrzennego w Polsce jest wiele. Można je podzielić na dwie główne grupy (tab. 1). Są nimi przyczyny o charakterze prawnym oraz społecznym.

KONIECZNOŚĆ NAUCZANIA O ŁADZIE PRZESTRZENNYM

Na wstępie należy zadać pytanie: Co robić aby tworzyć w Polsce ład przestrzenny? Po analizie tab. 1, można wyróżnić dwie główne drogi postępowania, które powinny być realizowane równocześnie.

Pierwsza, dotycząca czynników prawnych, musi polegać na rzetelnej pracy legislacyjnej, w której wysokiej klasy prawnicy będą wspierani przede wszystkim przez urbanistów i architektów. To wszystko musi się odbywać przy zdecydowanym poparciu władzy ustawodawczej i wykonawczej. Tylko takie połączenie może gwarantować poprawienie i uzupełnienie istniejących zapisów prawa oraz utworzenie nowych aktów prawnych, które w sumie dadzą narzędzia ochrony ładu przestrzennego w kraju.

Druga droga, jaka powinna być realizowana aby tworzyć w Polsce ład przestrzenny, jest związana z czynnikami społecznymi. Zasadniczą ich część stanowi brak kultury estetycznej, a także, w mniejszym stopniu, brak kultury społecznej. Główną możliwością wpojenia jej społeczeństwu jest edukacja. To szkoła powinna kształtować w dzieciach i młodzieży kulturę estetyczną, a także w zakresie jej możliwości, w ramach funkcji wychowawczych, kulturę społeczną. Do tego ostatniego szczególnie predysponowane są takie przedmioty jak „religia” lub „etyka” oraz „zajęcia wychowawcze”. Oczywiście jest jednak fakt, że

² Można zaobserwować jedynie skutki tych mechanizmów.

Tab. 1. Czynniki powodujące brak ład przestrzennego w Polsce

Prawne	Brak zapisu w ustawie zasadniczej, który nakazywałby dbałość o ład przestrzenny	• niewielkie znaczenie ład przestrzennego w Polsce.
	Luki legislacyjne	• niekompletne i niespójne prawo.
	Mała liczba uchwalonych planów przestrzennego zagospodarowania	• brak wytycznych do kształtowania nowej zabudowy; • dowolność w kształtowaniu otoczenia – przestrzenna anarchia.
	Brak możliwości egzekwowania prawa	• brak organów egzekwujących przestrzeganie ład przestrzennego; • brak wpływu projektanta na realizację projektu; • odstąpienia od projektu.
Społeczne	Brak kultury społecznej	• przewaga interesu własnego nad interes publiczny; • nieliczenie się z opinią sąsiadów lub lokalnej społeczności; • pomijany kontekst otoczenia – tworzenie tzw. architektury spadochronowej; • dewastowanie wspólnej przestrzeni (m.in. niszczenie elewacji, zieleni, małej architektury, elementów wystroju pomieszczeń ogólnodostępnych, zaśmiecanie otoczenia); • kryzys relacji pomiędzy architekturą i urbanistyką.
	Brak kultury estetycznej	• niedbałość wykonania; • szpecące reklamy lub instalacje; • bałagan, brud; • trudności przekonania inwestora do estetycznych rozwiązań; • brak spójności.
	Bieda	• akceptowanie przez władze lokalne niemalże każdej inwestycji budowlanej bez względu na formę architektoniczną aby nie zniechęcać inwestorów; • długi czas realizacji; • dobór tanich materiałów niskiej jakości.
	Chęć odcięcia się od zgrzebnej architektury PRL	• bogactwo form architektonicznych; • przesylenie architektury elementami „ozdobnymi” (daszki, wieżyczki, balustrady) – tzw. gargamelizacja; • zachłanne korzystanie z różnorodnych materiałów.
	Stan przestrzeni	• brak dobrych wzorców do naśladowania.

Źródło: opracowanie własne.

we współczesnym społeczeństwie, wychowawcza wyłączność szkoły jest nieosiągalna. Uczeń mimo, iż w szkole spędza znaczną część czasu, to uczestniczy także w życiu pozaszkolnym. Jest to przede wszystkim rodzina, ponadto przyjaciele i znajomi, społeczność religijna, a czasami także kluby sportowe lub zespoły artystyczne. Dodatkowo wpływ na niego mają środki masowego przekazu (prasa, radio, telewizja, Internet) oraz książki (K. Konarzewski 2002).

O ile jednak wpajanie uczniowi kultury społecznej w szkole jest z wyżej wymienionych powodów dosyć trudne (choć nie pozbawione sensu i bardzo potrzebne), to jednak kształtowanie kultury estetycznej może się w niej z powodzeniem odbywać. Szkoła jest wręcz predysponowana do uruchamiania w uczniach wrażliwości na piękno. Może się to odbywać nie tylko na plastyce, muzyce czy wiedzy o kulturze. Estetyki można uczyć przecież także na takich przedmiotach jak chociażby: język polski, geografia lub historia.

Kształtowanie kultury społecznej i estetycznej może jednak okazać się niewystarczające. Konieczne jest więc nauczanie o ładzie przestrzennym. Uczniowie powinni posiadać przynajmniej podstawowy zakres wiedzy związany z tym zagadnieniem. Muszą wiedzieć na czym polega ład przestrzenny, jaką ma wartość, jak można go kształtować. Należy im ponadto przekazać, co może ów ład przestrzenny zniszczyć. To powinno odbywać się przede wszystkim na lekcjach geografii. Są one przecież prowadzone w ramach najbardziej „przestrzennego” przedmiotu spośród wszystkich, jakie uczniom może oferować szkoła w swoim programie kształcenia.

WNIOSKI

Znaczenie nauczania o ładzie przestrzennym, jego kształtowanie w umysłach młodych ludzi, jest bez wątpienia istotne. Tylko wtedy może się ów ład przestrzenny

przenieść do namacalnej rzeczywistości. Jeśli nie będzie go w świadomości ludzi, nie będzie też obecny w ich otoczeniu. Należy więc koniecznie doprowadzić do sytuacji w której nauczanie o ładzie przestrzennym znajdzie się w programach nauczania geografii. Jednak trudno będzie

tego dokonać, bez zwiększenia wymiaru godzin, przeznaczonych na treści geograficzne. Obecnie szkoła w Polsce oferuje ich zbyt mało³. Natomiast dołożenie nowych zagadnień, do i tak bardzo napiętych obecnie programów nauczania, będzie zapewne bardzo trudne.

LITERATURA:

- Broszkiewicz R. 2003: *Metody analizy i projekcji ładu przestrzennego w wymiarach lokalnym i regionalnym*. W: T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa, s. 71-91.
- Chojnicki Z. 1992: *Współczesne problemy gospodarki przestrzennej*. W: Z. Chojnicki, T. Czyż (red.), Współczesne problemy geografii społeczno-ekonomicznej Polski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, s. 9-19.
- Czarnecki W. 2002: *Gospodarka przestrzenna – zadanie na XXI wiek*. W: W. Czarnecki, M. Proniewski (red.), Gospodarka przestrzenna polskich miast i wsi, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania w Białymstoku, Białystok, s. 11-14.
- Gorzela G. 2003: *Szkic o wymiarach ładu przestrzennego*. W: T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa, s. 55-69.
- Jałowicki B. 2003: *Ład społeczny, ład przestrzenny*. W: T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa, s. 45-53.
- Kołodziejcki J. 1991: *O przyszły kształt polskiej przestrzeni*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Konarzewski K. 2002: *O wychowaniu w szkole*. W: K. Kruszewski (red.), Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 227-287.
- Michalski T. 2003: *Znaczenie pojęcia „zdrowie środowiskowe” w koncepcji ładu przestrzennego*. W: T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa, s. 257-267.
- Pankau F. 2001: *Narzędzia kształtowania ładu przestrzennego polskich metropolii*. W: J. Kołodziejcki, T. Parteka (red.), Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP, Biuletyn KPZK PAN, z. 193, Warszawa, s. 283-309.
- Parysek J.J. 2003: *Ład przestrzenny jako kategoria pojęciowa i planistyczna*. W: T. Ślęzak, Z. Ziolo (red.), Społeczno-gospodarcze i przyrodnicze aspekty ładu przestrzennego, Biuletyn KPZK PAN, z. 205, Warszawa, s. 111-126.
- Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, DzU z 2003 r. nr 80, poz. 717.
- Włodarczyk J.A. 2000: *Oblicza architektury*, Dział Wydawnictw i Poligrafii Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Włodarczyk J.A. 2003: *Okolo architektury*, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok.
- Zawadzki S.M. 2001: *Ład przestrzenny*. W: J. Kołodziejcki, T. Parteka (red.), Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP, Biuletyn KPZK PAN, z. 193, Warszawa, s. 9-14.
- Zipser T. 2001: *Metropolia wroclawska – między „stylem” a „równowagą”*. W: J. Kołodziejcki, T. Parteka (red.), Kształtowanie ładu przestrzennego polskich metropolii w procesie transformacji ustrojowej III RP, Biuletyn KPZK PAN, z. 193, Warszawa, s. 265-280.

³ Np. w liceach ogólnokształcących nauczanie geografii na poziomie podstawowym, a więc dla większości uczniów, odpowiada jednej lekcji tygodniowo przez trzy lata nauki. Nauczanie geografii na poziomie rozszerzonym, a więc dla części uczniów, odpowiada natomiast dwóm lekcjom tygodniowo przez dwa lata nauki i jednej lekcji tygodniowo przez jeden rok nauki.

**UNIwersytet SZCZECIŃSKI, INSTYTUT NAUK O MORZU
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE, ODDZIAŁ SZCZECIŃSKI**

Wymiar i współczesne wyzwania edukacji geograficznej

Stanisław Musielak (red.)

Szczecin 2005

 OFICyna

Zespół redakcyjny:

Stanisław Musielak (redaktor tomu), Sylwia Wochna, Elżbieta Ziemba

Recenzenci:

dr Iwona Piotrowska (Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu)

prof. PAP dr hab. Eugeniusz Rydz (Pomorska Akademia Pedagogiczna Słupsk)

– recenzent artykułu Iwony Piotrowskiej „Sztuka prezentacji w edukacji geograficznej”

Fotografie na okładce:

Elżbieta Ziemba (klif), Sylwia Wochna (opaska w Dziwnowie), Bogdan Jakuczun (most w Wolinie),
Cezary Skórka (lotnicza panorama Szczecina)

© Copyright autorzy

Wydawca:

Oficyna IN PLUS, 72-003 Wołczkowo (Szczecin), ul. Słoneczna 5
tel./faks +48 91 311 22 51, e-mail inplus@oficyn.com

Wydanie I. Nakład 500 egz. Szczecin 2005

ISBN 83-89402-24-6

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	5
Perspektywy kształcenia w zakresie geografii morza <i>Maria Groenwald</i>	7
Pojęcia hydrograficzne w toku nauczania geografii i przyrody <i>Paweł Pytka</i>	11
Morza „egzotyczne” w gimnazjalnych podręcznikach geografii <i>Florian Plit</i>	15
Wiedza osobista uczniów a treści „morskie” w programach i podręcznikach do geografii dla gimnazjum <i>Teresa Sadoń-Osowiecka</i>	18
Regionalne ćwiczenia terenowe na Pobrzeżu Gdańskim studentów geografii Krakowskiej Akademii Pedagogicznej <i>Wiktor Osuch</i>	21
Ocena przydatności terenu do szkolnych zajęć terenowych (północno-zachodnie wybrzeże wyspy Wolin) <i>Małgorzata Cichoń</i>	25
Wykorzystanie map animowanych w nauczaniu o morzu. <i>Tomasz Opach</i>	29
Możliwości wykorzystania technologii informacyjnej do nauczania-uczenia się o morzu i wybrzeżu <i>Mirosław Soczówka</i>	33
Woda w przyrodzie a aspekty ekologiczne (scenariusz zajęć międzyprzedmiotowych) <i>Jadwiga Sypień-Wyżgolik, Lesław Truszkowski</i>	38
Polskie nazewnictwo mórz i oceanów <i>Maciej Zych</i>	41
Oceany i morza w symbolice współczesnych państw <i>Jerzy Wrona</i>	45
Mapa w nauczaniu geografii w świetle wyników egzaminu wstępnego na studia geograficzne na Uniwersytecie Gdańskim <i>Renata Anisiewicz</i>	48
Propozycja realizacji bloku tematycznego „Krajobraz najbliższej okolicy” na przykładzie wybranej dzielnicy Lublina <i>Joanna Szczęsna</i>	52
Znaczenie nauczania o ładzie przestrzennym na lekcjach geografii. <i>Krzysztof Kopeć, Alicja K. Zawadzka</i>	55
Edukacja geograficzna a edukacja kulturalna i kulturowa w polskiej szkole – rozważania teoretyczne. <i>Danuta Piróg</i>	59
Flis Odrzański jako przykładowa forma edukacji kulturowej społeczeństwa. <i>Elżbieta Marszałek</i>	63
Cel utylitarny edukacji europejskiej <i>Tomasz Michalski</i>	67
Rola edukacji geograficznej o krajach muzułmańskich <i>Elżbieta Orłowska</i>	69
Wpadki w procesie kształtowania pojęć geograficznych <i>Maria M. Wilczyńska-Wołoszyn</i>	73
Sztuka prezentacji w edukacji geograficznej <i>Iwona Piotrowska</i>	77
Od standardów wymagań egzaminacyjnych po egzamin zewnętrzny. <i>Jolanta Rodzós</i>	83

Geograficzne aspekty szkolnictwa w warunkach obecnej reformy systemu oświaty w Polsce na przykładzie gminy Nowe Brzesko w powiecie Proszowice	87
<i>Jolanta Zajczkowska</i>	
DONIESIENIA NAUKOWE	91
Kultura turystyczna na wycieczkach szkolnych.	92
<i>Ignacy Janowski</i>	
Diagnozowanie uczniów w I klasie gimnazjum.	95
<i>Wiesława Kamieniecka</i>	
Wyniki badań sondażowych odczuć uczniów gimnazjów powiatu piotrkowskiego wobec geografii.	96
<i>Anna Kowalska</i>	
Słynna Polka – Maria Skłodowska-Curie otworzyła nam drogę do promieniotwórczości (zajęcia międzyprzedmiotowe)	98
<i>Lesław Truszkowski, Jadwiga Sypień-Wyżgolik</i>	